

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Lisa Henrikson Bergdahl

Ett trovärdigt våldtäktsoffer

Om Högsta domstolens bedömning av vuxna
målsägandes trovärdighet

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: My Bergius

Termin: HT2022

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING.....	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING.....	7
1.1 Bakgrund.....	7
1.2 Syfte och frågeställningar	8
1.3 Avgränsningar	8
1.4 Metod och perspektiv	10
1.5 Material.....	11
1.6 Rådande forskningsläge	13
1.7 Disposition.....	15
2 BEVISKRAV OCH BEVISVÄRDERING	16
2.1 Beviskrav	16
2.2 Den fria bevisvärderingen.....	16
2.3 Erfarenhetssatser.....	17
3 BEGREPPEN TROVÄRDIGHET OCH TILLFÖRLITLIGHET	18
3.1 Trovärdighet och tillförlitlighet inom rättspsykologin	18
3.2 Trovärdighet och tillförlitlighet inom juridiken	19
4 TROVÄRDIGHETENS FELKÄLLOR.....	21
4.1 Ett trovärdigt berättande	21
4.2 En trovärdig reaktion	21
4.3 Det ideala offret	22
4.4 Presentationsform.....	23
4.5 Trovärdighet och tillförlitlighet i samverkan	23
5 TROVÄRDIGHETSBEDÖMNING I HD	25
5.1 NJA 1988 s. 40	25
5.2 NJA 1991 s. 83	25
5.3 NJA 1992 s. 446	25

5.4	NJA 2009 s. 447 I	26
5.5	NJA 2009 s. 447 II	26
5.6	NJA 2010 s. 671	27
5.7	NJA 2017 s. 316 I	27
6	ANALYS	29
	KÄLLFÖRTECKNING	34
	Litteratur	34
	Offentligt tryck	36
	Övrigt.....	36
	Rättsfall	36
	<i>Svensk domstol</i>	36
	<i>Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna</i>	37

Summary

In Swedish courts, the court use free evaluation of evidence, which means that the judges are not bound by rules or methods for how they evaluate evidence. Certain principles, such as the principle of immediacy, set the limits for the evaluation of evidence, but otherwise this is free. It is also permitted to use so-called common knowledge theorems. A common knowledge theorem is the knowledge of a connection between two phenomena that applies generally.

In the case of sexual crimes, there is often a lack of evidence such as victim testimonies. Instead, the parties and what they say play a great role in the court's evaluation of evidence. When this evaluation takes place, the concepts of reliability and credibility are common in the judgments. The essay's main question is whether and how the Supreme Court proceeds when they assess an adult victim's credibility in rape cases. To answer this question, seven judgments from the Supreme Court, doctrine and legal psychological research are used.

Finding a clear distinction between the concepts of reliability and credibility seems close to impossible. The concepts are used both in law and legal psychology, where these are defined in different ways by different authors. Even in the Supreme Court's reasons for judgment, there are variations in how the terms are used. The essay intends to answer how to distinguish the concepts from each other. The analytical part of the essay assumes that credibility is linked to a person and reliability to a statement.

Legal psychology is used to implement psychological knowledge in the legal system. Regarding the concept of credibility, legal psychology also studies which factors come into play when a credibility assessment is made. From this research it is clear that people are perceived as more credible if they show stronger emotional reactions when telling stories. We also have certain preconceived notions about how a typical victim acts after an assault that affects how credible we later judge the victim to be.

Based on the judgments from the Supreme Court, it can be deduced that the court, in one way or another, makes an assessment of the victim's credibility. However, which factors the court considers seems to change somewhat over time. In early judgments the Court describes that the victim gave a credible impression based on how the victim gave his or her statement. In the more recent cases, this expression is not used, instead it is the action of the victim after the alleged abuse that is discussed in the reasons for the judgment.

Furthermore, the analysis discusses how the credibility assessment in the Supreme Court relates to legal psychological research. Among other things, it touches on how the view of rape victims' reactions after the abuse differs between doctrine and legal psychological research. In the first case, reactions from victim are considered to support a reliable statement, while in the latter case, the reactions are considered to be related to the victim's credibility. Based on the analyzed cases from the Supreme Court, the court is of the same opinion as that reflected in doctrine. In the analysis, the courts view on this matter is problematized.

Sammanfattning

I svenska domstolar använder sig domarna av fri bevisvärdering vilket innebär att domarna inte är bundna av regler eller metoder för hur de värderar bevisning. Vissa principer, som omedelbarhetsprincipen, sätter upp gränserna för bevisvärderingen men i övrigt är denna fri. Det är även tillåtet att använda sig av så kallade erfarenhetssatser. Med erfarenhetssats avses att domarna har kunskap om ett samband mellan två företeelser som gäller generellt.

Vid sexualbrott saknas många gånger bevisning som exempelvis vittnesmål. Istället får parterna och vad de berättar större roll i domstolens bevisvärdering. När denna värdering äger rum är begreppen tillförlitlighet och trovärdighet vanligt förekommande i domskälen. Uppsatsens huvudsakliga frågeställning är om och hur Högsta domstolen går tillväga när de bedömer en vuxen målsägandes trovärdighet i våldtäktsmål. För att besvara denna fråga används sju domar från HD, doktrin och rättspsykologisk forskning.

Att finna en klar distinktion mellan begreppen tillförlitlighet och trovärdighet tycks vara svårt. Begreppen används både inom juridiken och rättspsykologin där dessa definieras på olika sätt av olika författare. Även i HD:s domskäl varierar det i hur begreppen används. Hur begreppen ska särskiljas från varandra är en fråga uppsatsen ämnar att besvara. Uppsatsens analyserande del utgår från att trovärdighet knyter an till person och tillförlitlighet till utsaga.

Rättspsykologin används för att omsätta psykologisk kunskap i rättsväsendet. Vad gäller begreppet trovärdighet studeras inom rättspsykologin även vilka faktorer som spelar in när en trovärdighetsbedömning görs. Av denna forskning framgår tydligt att vi bedömer personer som mer trovärdiga om de visar starkare emotionella reaktioner vid sitt berättande. Vi har även vissa förutfattade meningar om huruvida ett typiskt offer agerar efter ett övergrepp som påverkar hur trovärdigt vi senare värderar att offret är.

Utifrån domarna från HD kan utläsas att domstolen på ett eller annat sätt gör en bedömning av målsägandes trovärdighet. Vilka faktorer som HD beaktar verkar dock förändras en del över tid. I tidigare domar beskrivs att det sätt som målsägande avgett sin utsaga på givit ett trovärdigt intryck. I de nyare fallen används inte detta uttryck utan istället är det målsägandes agerande efter det påstådda övergreppet som är återkommande i domskälen.

I analysen diskuteras vidare hur trovärdighetsbedömningen i HD förhåller sig till rättspsykologisk forskning. Bland annat berörs hur synen på våldtäktsoffers reaktioner efter övergreppen skiljer sig åt mellan doktrin och rättspsykologisk forskning. I det första fallet anses reaktioner på brottet utgöra stöd för en tillförlitlig utsaga medan reaktionerna i det senare fallet anses höra samman med offrets trovärdighet. Utifrån de analyserade fallen från HD är domstolen av samma uppfattning som den som avspeglas i doktrin. I analysen problematiseras den skillnad i bedömningen som HD gör mellan reaktioner som målsägande visar i rättssalen och de reaktioner målsägande visar efter övergreppet.

Förord

Intresset för bevisvärdering har funnits med mig länge och det är framförallt den tvärvetenskapliga delen av värderingen som ligger mig varmt om hjärtat. När jag under corona-pandemin läste en sommarkurs i vittnespsykologi fick jag upp ögonen för den rättspsykologiska delen av bevisvärdering. Det var även i detta sammanhang som jag för första gången uppmärksammades på vad som kallas för trovärdighetsbedömningar och de många svårigheter som är förenade med dessa.

Ett extra tack till min handledare My Bergius som funnits med som stöd genom hela skrivprocessen och mina föräldrar som fått läsa igenom både ett och två utkast av uppsatsen.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
HD	Högsta domstolen
Kap.	Kapitel
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

I sexualbrott saknas inte sällan bevisning i form av iakttagelser av vittnen eller teknisk bevisning.¹ Domstolen får istället till stor del utgå från vad parterna berättar och utifrån detta försöka utreda vad som är sant och vad som är falskt. När domstolen bedömer en parts utsaga kallas det för utsageanalys. I dessa sammanhang är begreppen trovärdighet och tillförlitlighet vanligt förekommande.

I dagligt tal görs ofta inte någon skillnad mellan begreppen trovärdig och tillförlitlig och det kan upplevas som att begreppen är synonymer. Inom juridiken krävs dock att begreppen särskiljs från varandra. Det har dock funnits svårigheter med att lyckas vara konsekvent med hur begreppen används. Detta återspeglas även i domar från HD där begreppen inte har använts konsekvent i domskälen.

Viss konsensus verkar idag finnas i att tillförlitlighet hör samman med vad som framkommer i utsagan som avges i domstolen medan trovärdighet hör samman med personen som avger utsagan och dennes egenskaper. Mot bakgrund av denna distinktion tar uppsatsen avsteg i att undersöka om och på vilket sätt HD bedömer trovärdighet hos en vuxen målsägande i våldtäktsmål.

Det är inte bara inom juridiken som bedömningar av trovärdighet aktualiseras utan dessa bedömningar studeras även inom rättspsykologin. Inom detta forskningsområde studeras bland annat aktörer inom rättsväsendet.² Den rättspsykologiska vetenskapen är en evidensbaserad forskning vilket innebär att kunskapen har stöd i vetenskaplig forskning. Den rättspsykologiska forskningen kan därför vara till hjälp inom rättsväsendet vid exempelvis

¹ NJA 2009 s. 447 I.

² Granhag, s. 19.

bevisvärdering.³ I uppsatsen kommer rättspsykologin att användas till hjälp för att undersöka vilka felkällor som finns i hur trovärdighet bedöms.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka HD:s trovärdighetsbedömning av vuxna målsägande i våldtäktsmål.⁴ Detta görs genom att undersöka hur bedömningen går till och vilka faktorer som domstolen tar hänsyn till när bedömningen utförs. Vidare utreds hur bedömningen förhåller sig till rättspsykologisk forskning. Uppsatsen utgår från följande frågeställningar:

- Hur förhåller sig begreppen trovärdighet och tillförlitlighet till varandra?
- Bedömer HD en vuxen målsägandes trovärdighet och i så fall, på vilket sätt?
- Vilka felkällor kan finnas i hur bedömning utförs utifrån ett juridiskt och rättspsykologiskt perspektiv?
- Kan trovärdighetsbedömningen ske på ett objektivet sätt?

1.3 Avgränsningar

På grund av uppsatsens omfattning har flertalet avgränsningar behövt göras. För det första är syftet med uppsatsen inte att på ett uttömmande sätt redogöra för domstolarnas bevisvärdering i brottmål. Uppsatsen fokuserar endast på trovärdighetsbedömningen när målsäganden avger sin utsaga specifikt i mål om våldtäkt. Avgränsningen har gjorts eftersom det i sexualbrott inte är ovanligt att den huvudsakliga bevisningen utgörs av parternas utsagor tillsammans med stödbevisning.⁵

³ Granhag, s. 22 f.

⁴ Med vuxna målsägande avses i denna uppsats målsägande över 15 år.

⁵ NJA 2009 S. 447 I.

För det andra begränsas uppsatsen till att undersöka trovärdighetsbedömningen i HD. Begränsningen har gjorts eftersom prejudikat erhåller särskild auktoritet vad gäller rättsfall.⁶ På grund av detta behandlar inte uppsatsen rättsfall från underrätterna.

För det tredje omfattar uppsatsen endast våldtäktsmål där målsäganden vid rättegången var 15 år eller äldre.⁷ Avgränsningen har gjorts dels på grund av att det kan finnas skillnader i hur barn och vuxnas avger utsagor som behöver beaktas vid värderingen.⁸ Dels för att barn under 15 år sällan hörs på plats i domstol.⁹ Att 15 år valts som en lägsta ålder för att ingå i uppsatsens tillämpningsområde hör samman med att våldtäkt gentemot någon som är 15 år eller äldre faller in under tillämpningsområdet för paragrafen om våldtäkt mot en vuxen person.¹⁰

För det fjärde fokuserar uppsatsen på begreppet trovärdighet. Nära sammanlänkad med trovärdighet är begreppet tillförlitlighet. Som läsaren snart kommer bli uppmärksam på råder dock inte någon konsensus i gränsdragningen av begreppen, varken inom juridiken eller inom rättspsykologin. Flera förslag till att särskilja begreppen har i doktrin givits och jag har i uppsatsen valt att visa på hur begreppet skiljts åt inom doktrinen och inom rättspsykologin. Jag definierar i uppsatsen tillförlitlighet som en bedömning som knyter an till utsagan medan trovärdighet är en bedömning som knyter an till personen som lämnar utsagan.¹¹ Även om uppsatsen senare endast behandlar trovärdighetsbedömningen så är läsaren, för en vidare förståelse, i behov av en redogörelse av begreppsförvirringen i kapitel 3.

För det femte redogörs i kapitel 4 för fem felkällor i hur domstolen bedömer målsägandes trovärdighet. Läsaren ska dock uppmärksammas på att dessa felkällor är ett urval. Urvalet har gjorts baserat på HD:s argumentation i sina domskäl. Vanligt förekommande är att HD diskuterar hur målsäganden agerat

6 Sandgren, s. 21.

7 Målsäganden var i NJA 2010 s. 671 under 15 år vid brottstillfället, se vidare kapitel 1.5.

8 Strömwall och Landström, s. 368.

9 SOU 2001:14 s. 338.

10 6 kap. 1 § BrB.

11 Se vidare kapitel 1.4 för hur begreppen definieras i uppsatsen.

efter ett påstått övergrepp varför det är av intresse att uppsatsen behandlar vad som avses med en trovärdig reaktion och vad som menas med ett idealt offer.¹² På vilket sätt utsagan lämnats på har även diskuterats i domskäl varför uppsatsen berör vad som avses med ett trovärdigt berättande.¹³ Hur presentationsform påverkar trovärdighetsbedömningen behandlas i uppsatsen då huvudregel idag är att parternas utsagor spelas upp för domstolen i högre rätt.¹⁴ Vidare berörs att bedömningen av trovärdighet och tillförlitlighet kan påverka varandra. Ytterligare en faktor som kan påverka bedömningen av trovärdighet är etnicitet.¹⁵ Faktorn berörs dock inte vidare i uppsatsen då det utifrån materialet inte gått att fastställa etnicitet på alla iblandade parter som exempelvis domare, tilltalade och målsägande.

Slutligen inriktar sig uppsatsen endast på svensk gällande rätt och dömande verksamhet och kommer inte innehålla någon komparativ jämförelse.

1.4 Metod och perspektiv

Ovan ställda frågeställningar kommer som utgångspunkt besvaras genom att tillämpa den rättsanalytiska metoden. Denna metod stannar inte vid att fastställa gällande rätt utan ger utrymme för att analysera rätten. Det finns även utrymme för att framställa kritik gentemot rätten, exempelvis mot prejudikat från HD. Den rättsanalytiska metoden har därför valts eftersom den öppnar upp för en vidare diskussion jämfört med den rättsdogmatiska metoden.¹⁶ Den rättsdogmatiska metoden hade kunnat användas om uppsatsen endast ämnade att söka svar på frågor om gällande rätt.¹⁷ Eftersom uppsatsen även syftar till att undersöka om det finns brister i HD:s tillämpning av begreppet trovärdighet faller detta utanför den rättsdogmatiska metodens tillämpningsområde.

12 Se exempelvis NJA 2009 s. 447 II och NJA 1988 s. 40.

13 Se exempelvis NJA 1991 s. 83 och NJA 1992 s. 446.

14 Prop. 2004/05:131. Se även kapitel 1.5.

15 Ask och Landström (2021), s. 383 f.

16 Sandgren, s. 53 f.

17 Kleineman, s. 21.

Då den rättsanalytiska metoden öppnar upp för kritik och diskussion finns även utrymme för värderingar att ta plats. För att uppsatsen ska vara så transparent som möjligt är det därför av vikt att läsaren blir uppmärksam på från vilket perspektiv uppsatsen tar sin utgångspunkt. Till den del uppsatsen problematiserar HD:s trovärdighetsbedömning används ett rättspsykologiskt perspektiv. Inom rättspsykologin studeras aktörer inom rättsväsendet, såväl poliser och domare som brottsutsatta och vittnen. Vidare kan rättspsykologin användas för att underlätta för aktörer inom rättsväsendet att förstå psykologisk kunskap.¹⁸ Det rättspsykologiska perspektivet används för att få en bredare och djupare förståelse för den vetenskap som finns om trovärdighet i brottmål. Jag kommer i denna del använda mig av textanalys av forskningen. Det är dock viktigt att framhålla att den rättspsykologiska forskningen inte är någon rättskälla. Uppsatsen kommer därför i viss mån vara tvärvetenskaplig men där huvudfokus ligger på att använda sig av den rättsanalytiska metoden.

I uppsatsen är begreppen trovärdighet och tillförlitlighet återkommande och i kapitel 3 visas på svårigheten att ge en distinktion av begreppen. Utifrån begreppsbildningen som framgår i kapitel 3 kommer jag i uppsatsens analyserande del särskilja begreppen på följande sätt. Trovärdighet knyter an till källan för utsagan, alltså den som återger utsagan. En bedömning av trovärdighet sker därför utifrån uppfattningen om personen. Tillförlitligheten knyter endast an till utsagan och hur troligt det är att denna är sann.

1.5 Material

Materialet som används i denna uppsats kommer till stor del bestå av prejudikat från HD samt doktrin på området. Detta eftersom principer om bevisbedömning har och kan utvecklas i praxis.¹⁹ I den mån den fria bevisvärderingen i stort berörs används förarbeten till 35 kap. 1 § RB.

Vad gäller den rättspsykologiska delen kommer framförallt forskning av Ask, Landström, Strömwall och Granhag att användas på grund av författarnas

¹⁸ Granhag, s. 19.

¹⁹ NJA 2015 s. 702.

erfarenhet inom området. Samtliga har stor erfarenhet av undervisning i rättspsykologi och undervisar även i ämnet för yrkesgrupper inom rättsväsendet.²⁰

I undersökningen av HD:s utsageanalys kommer jag använda mig av sju domar.²¹ I dessa mål saknas i stor utsträckning annan bevisning än parternas utsagor och fallen passar därför bra för att undersöka hur domstolen bedömt hur trovärdig målsäganden anses vara när utsagan avges. I de äldsta prejudikaten har HD hållit förhör på nytt med parterna.²² I övriga fall åberopas i HD samma bevisning som i underrätterna. Detta beror på den reformering av processen i domstolarna som skedde i mitten av 2000-talet.²³ Läsaren ska redan nu uppmärksammas på att forskning visar att presentationsformatet av utsagan kan påverka bedömningen av denna.²⁴ Jag berör denna forskning vidare under kapitel 4.

De rättsfall som används i uppsatsen ska kort kommenteras mot bakgrund av uppsatsens avgränsningar. NJA 2010 s. 671 rör anklagelser om våldtäkt och sexuellt utnyttjande av underårig. Rättsfallet kommer trots detta att användas i uppsatsen eftersom rättegången först ägde rum när målsäganden var vuxen. I NJA 1992 s. 446 samt NJA 2009 s. 447 II var målsägandena vid tiden för brotten samt rättegångarna omyndiga. Eftersom båda målsägandena dock var 15 år gamla faller rättsfallen inom tillämpningsområdet för uppsatsen. Vidare underlättar det för läsaren att vara uppmärksam på att rättsfallen som används är från 1980-talet och framåt. Under denna period har lagstiftningen av våldtäktsbrottet förändrats. Sedan 2018 bygger lagstiftningen på avsaknad av samtycke istället för förekomst av våld vilket innebär att äldre avgörande hade kunnat få annan utgång om de prövats idag.²⁵ Vidare har intresset för rättspsykologin ökat sedan 1980-talet och har utvecklats i snabb takt under

20 Granhag m.fl., s. 13.

21 NJA 1988 s. 40, NJA 1991 s. 83, NJA 1992 s. 446, NJA 2009 s. 447 I och II och NJA 2010 s. 671, NJA 2017 s. 316 I.

22 NJA 1988 s. 40, NJA 1991 s. 83.

23 Prop. 2004/05:131.

24 Schelin, s. 128.

25 Prop. 2017/18:177.

2000-talet. Inom rättsväsendet och på juristutbildningar har efterfrågan på kunskap från rättspsykologin även ökat.²⁶

Vad gäller doktrin är det omstritt i vilken utsträckning som denna ska tillmätas självständig betydelse som rättskälla. Doktrinen kan dock genom interaktion med andra rättskällor, som lagar eller i prejudikat, få en större betydelse som en fristående rättskälla.²⁷ Doktrinen auktoritet kan även anses öka om författaren är ledande på sitt område.²⁸ I uppsatsen används doktrin av bland annat Lena Schelin och Christian Diesen. Lena Schelins avhandling om bevisvärdering av utsagor från år 2006 omarbetades år 2007 till bok. I uppsatsen har Schelins avhandling använts men informationen som hämtats från denna skiljer sig inte åt från den senare omarbetningen.

Som framgått ovan under kapitel 1.4 råder en viss begreppsförvirring kring trovärdighet och tillförlitlighet. Läsaren ska därför uppmärksammas på att det i källmaterialet ibland varit svårt att avgöra om det är trovärdighet eller tillförlitlighet som avsetts.

En källa i uppsatsen är ett kapitel i ett beslutstöd för migrationsärenden skrivet av Granhag, Landström och Nordin.²⁹ Kapitlet har använts eftersom det berör distinktionen mellan trovärdighet och tillförlitlighet i allmänhet och inte specifikt i migrationsärenden.

1.6 Rådande forskningsläge

Christian Diesen, professor emeritus i processrätt vid Stockholms universitet, har publicerat flera verk vad gäller bevisvärdering. Diesen har i dessa varit kritisk till den bristande vetenskapligheten i utsageanalysen i domstolarna bland annat vad gäller bedömningen av målsägandes trovärdighet i rätten.³⁰ Däremot framhåller Diesen att det för närvarande inte finns någon bättre

26 Granhag, s. 28 f.

27 Kleineman, s. 36.

28 Sandgren, s. 39.

29 Granhag, Landström och Nordin, s. 17 ff.

30 Diesen s. 273 ff.

metod för domstolarna att använda än utsageanalys, varför denna fortsatt bör utföras.³¹

Lena Schelin har i sin doktorsavhandling skrivit om bevisvärdering av utsagor i brottmål och HD har även hänvisat till Lena Schelins litteratur om bevisvärdering av utsagor.³² Doktorsavhandlingen rör framförallt HD:s metod för bevisvärdering av utsagor och metodens beteendevetenskapliga förankring. Schelin berör dock även frågor förknippade med bedömningen av målsägandens trovärdighet.³³ I doktorsavhandlingen har Schelin intagit en kritisk inställning till att det skulle gå att fastslå att en utsaga sann eller falsk beroende av om denna uppfyller, eller inte uppfyller, vissa angivna kriterier.³⁴

Inom rättspsykologin är Pär Anders Granhag, Karl Ask, Sara Landström och Leif A. Strömwall verksamma. Samtliga är verksamma vid Psykologiska institutionen vid Göteborgs universitet och driver tillsammans forskargruppen *Criminal, Legal and Investigative Psychology*. Forskningen syftar bland annat till att kunna bidra med kunskap som kan användas inom rättsväsendet.³⁵ Deras bok ”Handbok i rättspsykologi”, som bland annat vänder sig till aktiva inom rättsväsendet, har varit till stor hjälp i arbetet med denna uppsats. Karl Ask och Sara Landström har även gjort studier på hur en bedömning av någons trovärdighet påverkas av dennes känslouttryck.³⁶

Jag kommer även kortfattat beröra det som kallas för ett ”idealt offer”. Med ett idealt offer avses att brottsutsatta personer som uppfyller ett antal kriterier har lättare att uppnå status som brottsoffer. Egenskaperna hos ett idealt offer har sammanställts av Nils Christie, professor i kriminologi vid Oslo universitet.³⁷

31 Diesen s. 278.

32 Se NJA 2010 s. 671.

33 Schelin, s. 298 ff.

34 Schelin, s. 403 f.

35 Göteborg universitet, ”The Department of Psychology, Our Research, Legal Psychology”, <https://www.gu.se/en/psychology/our-research/legal-psychology> (Besökt 2022-12-07).

36 Ask och Landström (2010), s. 398 f.

37 Christie, s. 18 f.

Vad gäller den fria bevisvärderingen presenterade HD i NJA 2015 s. 702 en närmast metod för hur bevisvärderingen bör gå till. HD anförde i sina domskäl att uppgifter som talade för den tilltalades oskuld först skulle beaktas om beviskravet ansågs uppfyllt utifrån åklagarens bevisning. Om åklagarens bevisningen inte når upp till beviskravet ska den tilltalade frikännas redan på denna grund.³⁸ Denna metod återspeglas i NJA 2017 s. 316 som behandlas i uppsatsen.

1.7 Disposition

Inledningsvis behandlar uppsatsen i kapitel 2 den fria bevisvärderingen enligt 35 kap. 1 § BrB. I kapitel 2 kommer även begreppet erfarenhetssatser att förklaras närmare.

I kapitel 3 behandlas begreppen tillförlitlighet och trovärdighet. Inledningsvis behandlas hur begreppen används inom rättspsykologin. Vidare behandlas hur begreppen tillförlitlighet och trovärdighet beskrivits och används inom den juridiska doktrinen och i HD. Här görs även ett försök till att särskilja begreppen och jag kommer även beskriva svårigheter i att särskilja begreppen.

Vidare behandlas i kapitel 4 olika felkällor i bedömning av en persons trovärdighet som uppmärksammas inom rättspsykologin och juridiken. Bland annat behandlas målsägandens emotionella reaktioner och utsagans presentationsform.

I kapitel 5 följer utdrag från praxis från HD med fokus på vad som i domskälen sägs om målsägandens trovärdighet.

Slutligen sker i kapitel 6 en analys av HD:s trovärdighetsbedömning. Analysen är diskuterande utifrån rättsfallen, juridisk doktrin och rättspsykologi.

³⁸ NJA 2015 s. 702.

2 Beviskrav och bevisvärdering

2.1 Beviskrav

I våldtäktsmål, likt andra brottmål, krävs att det är ställt bortom rimligt tvivel att den tilltalade är skyldig till gärningen för att en fällande dom ska kunna avkunnas. HD har slagit fast att målsägandens alltigenom trovärdiga utsaga, i förening med vad som i övrigt framkommit i målet, kan räcka för att nå upp till beviskravet. Det är däremot inte tillräckligt att målsägandens utsaga anses vara mer trovärdig än den tilltalades för att domstolen ska kunna meddela en fällande dom. Bevisning måste, även i dessa fall, nå upp till beviskravet.³⁹

2.2 Den fria bevisvärderingen

I 35 kap. 1 § RB stagas att domstolen samvetsgrant ska pröva allt som förekommit i målet. Paragrafen ger uttryck för principen om den fria bevisprövningen. Av förarbetena till 35 kap. 1 § RB framgår att denna princip består av två delar. Den första delen är den fria bevisföringen vilket innebär att det i princip inte uppställs någon begränsning vad gäller de kunskapskällor som får presenteras som bevis i rättegången.⁴⁰ Den andra delen av den fria bevisprövningen utgörs av den fria bevisvärderingen som innebär att domstolen fritt värderar bevisningen som lagts fram i målet. När domaren värderar bevis får denna dock inte grunda sina beslut på rent subjektiva uppfattningar. Det ska även framgå av domskälen vad domaren har grundat sin uppfattning i domslutet på. Vidare är domaren begränsad av omedelbarhetsprincipen vilket innebär att domslutet endast får grundas på sådant som framkommit under rättegången.⁴¹

39 NJA 2009 s. 447 I.

40 För bevisning som resultat av tortyrliknande behandling se *Jalloh v. Germany* [GC], no. 54810/00, 11 juli 2006.

41 SOU 1938:44 s. 377.

2.3 Erfarenhetssatser

Begreppet erfarenhetssatser förekommer i förarbetena till 35 kap. 1 § RB. Där framkommer att domaren i sin bevisvärdering inte är förhindrad att ta hänsyn till sina erfarenhetssatser.⁴² Med en erfarenhetssats avses enligt Ekelöf kunskap om sambandet mellan två företeelser som gäller generellt.⁴³ Edelstam är av uppfattningen att en erfarenhetssats är en hypotetisk sats som är av abstrakt karaktär. Denna sats innehåller ett påstående om att en företeelse med viss grad av sannolikhet skulle leda till en annan företeelse. Grunden för detta påstående utgörs av ett erfarenhetsmaterial som båda företeelserna kan hänföras till. Utifrån båda definitionerna säger erfarenhetssatser inte något om vad som gäller i det enskilda fallet utan endast vad som brukar gälla generellt. Erfarenhetssatser kan delas upp i allmänna och specifika erfarenhetssatser.⁴⁴ Detta framkommer redan i förarbetena till 35 kap. 1 § RB där det framgår att domaren inte endast bör lita på sin sakkunskap vad gäller erfarenhetssatser som faller utanför området för allmän bildning eller livserfarenhet.⁴⁵ De allmänna erfarenhetssatserna är alltså sådant som baseras på exempelvis domarnas livserfarenhet. Enligt Schelin är ett exempel på en erfarenhetssats att domaren uppfattar att det är mer troligt att ett sexuellt övergrepp har skett om målsäganden anmäler övergreppet omgående.⁴⁶

42 SOU 1938:44 s. 378.

43 Ekelöf, Edelstam och Heuman, s. 15.

44 Edelstam s. 112.

45 SOU 1938:44 s. 378.

46 Schelin, s. 208.

3 Begreppen trovärdighet och tillförlitlighet

3.1 Trovärdighet och tillförlitlighet inom rättspsykologin

Begreppen trovärdighet och tillförlitlighet har ingen generell definition inom rättspsykologin och används av forskare på olika sätt. Ask och Landström är av uppfattningen att trovärdigheten kan knytas till källan, alltså personen, som avger en utsaga och dennes egenskaper. Trovärdigheten rör alltså hur en person uppfattas. Tillförlitlighet används i stället vid bedömningen av själva utsagan och hur troligt det är att denna är sann. Bedömningen fokuserar på utsagans innehåll och hur väl denna stämmer överens med verkligheten. Ask och Landström menar att begreppen trovärdighet och tillförlitlighet hör samman på så sätt att personens trovärdighet är en omständighet som bidrar till utsagans tillförlitlighet.⁴⁷

När det gäller att bedöma en persons trovärdighet sker denna process ofta snabbt och vi är ofta omedvetna om vilka faktorer bedömningen grundar sig på.⁴⁸ Ask och Landström menar att det i teorin skulle vara möjligt att objektivt bedöma en persons trovärdighet i de fall bedömaren hade vetskap om alla egenskaper och motiv hos personen. I praktiken är detta inte möjligt och trovärdighetsbedömningen blir istället av mer subjektiv art.⁴⁹ Ask och Landström är även av uppfattningen att det finns många faktorer som påverkar oss när vi bedömer trovärdigheten hos en annan person. Faktorer som påverkar bedömaren är exempelvis vilka känslouttryck personen som avger utsagan visar och genom vilket presentationsformat en utsaga som bedöms visas på.⁵⁰

47 Ask och Landström (2021), s. 374.

48 Ask och Landström (2021), s. 387.

49 Ask och Landström (2021), s. 377.

50 Ask och Landström (2021), s. 382 ff.

3.2 Trovärdighet och tillförlitlighet inom juridiken

Trovärdighet och tillförlitlighet är två begrepp som används i svenska domstolar men där det idag råder problem i gränsdragningen av begreppen. Begreppen används ibland synonymt men det finns även olika sätt att särskilja begreppen från varandra.⁵¹

Även inom juridiken är en vanlig distinktion att trovärdighet är något som knyter an till en person, medan tillförlitlighet är något som knyter an till en persons utsaga. Denna distinktion har Schelin använt sig av.⁵²

I Schelins avhandling förekommer även en annan distinktion av begreppen. Utifrån denna distinktion kan trovärdighet och tillförlitlighet särskiljas genom kognition och motivation. Personens förmåga att återberätta en sanningsenlig utsaga kallas för kognition och hör samman med tillförlitlighet. Huruvida personen vill tala sanning eller inte har och göra med motivation och knyter istället an till trovärdigheten.⁵³

Ytterligare distinktion är att trovärdighet beskrivits som en subjektiv föreställning och består i vilket intryck lyssnaren får av berättelsen. Tillförlitligheten hör istället samman med en objektiv värdering av utsagan. Med denna distinktion är det tillförlitligheten av utsagan som ska tillmätas bevisvärde.⁵⁴ Till denna distinktion av begreppen har Diesen och Sutorius anslutit sig.⁵⁵ Utifrån detta synsätt sker trovärdighetsbedömningen främst på plats i domstolen då domarna bedömer berättaren medan tillförlitlighetsbedömningen sker när domarna överlägger med varandra.⁵⁶ Trovärdighetsbedömningen sker utifrån domarnas erfarenheter, värderingar

51 Se Pettersson för fördjupad redogörelse av distinktionerna.

52 Schelin, s. 234.

53 Schelin, s. 299 f.

54 Diesen s. 273.

55 Sutorius och Diesen, s. 118.

56 Sutorius och Diesen, s. 118.

och kunskaper och är inte annorlunda än den bedömning alla gör i vardagen av människor som berättar om en händelse.⁵⁷

Slutligen kan begreppen särskiljas genom att en person i allmänhet upplevs som trovärdig men att personen inte upplevs som tillförlitlig i en viss situation.⁵⁸

HD har inte använt begreppen trovärdig och tillförlitlig konsekvent. Ett exempel är NJA 1991 s. 83 där HD anger att målsägandens utsaga är trovärdig.⁵⁹ HD gör i detta fall inte någon distinktion från begreppet tillförlitlighet. Ett annat exempel är NJA 2015 s. 702 där HD använder sig av den första distinktionen ovan. Domstolen skriver att målsäganden ingett ett trovärdigt intryck men att det har väckts frågor om ifall de uppgifter målsäganden lämnat kan anses vara tillförlitliga.⁶⁰

57 Diesen, s. 273.

58 Pettersson, s. 10.

59 NJA 1991 s. 83.

60 NJA 2015 s. 702.

4 Trovärdighetens felkällor

4.1 Ett trovärdigt berättande

Vid bedömningen av en persons trovärdighet påverkas vi i stor grad av de emotionella reaktioner som personen visar. Inom rättspsykologin har Ask och Landström i en studie undersökt hur den emotionella reaktionen hos våldtäktsoffer påverkar bedömaren. I studien återberättade två skådespelare samma berättelse. Den enda skillnaden mellan skådespelarna var att den ena hade en stark emotionell reaktion när den berättade medan den andra skådespelaren hade en mer neutral framtoning. Polisstudenter fick sedan bedöma trovärdigheten hos skådespelarna. Studien visade att polisstudenterna bedömde den skådespelare som hade en stark emotionell reaktion som mer trovärdig än den andra skådespelaren.⁶¹

HD har uttalat att icke-verbala faktorer, som exempelvis emotionella reaktioner, ska bedömas med försiktighet vid trovärdighetsbedömningen.⁶² Även Schelin berör i sin doktorsavhandling det faktum att emotionella reaktioner, eller avsaknad av dessa, påverkar hur trovärdig vi bedömer att personen är. Schelin är av uppfattningen att avsaknad av emotionella reaktioner kan leda till att trovärdigheten hos målsägande sänks.⁶³

4.2 En trovärdig reaktion

Inom juridiken används många gånger som stödbevisning uppgifter om målsägandes agerande efter ett övergrepp. Stödbevisningen kan exempelvis utgöras av att polis vittnar om målsägandens beteende efter ett övergrepp.⁶⁴ Diesen är av uppfattningen att bedömningen av målsäganden och hur denne agerar och berättar i rättssalen faller inom domstolens trovärdighetsbedömning. Däremot är uppgifter om hur målsäganden har berättat om ett övergrepp eller betett sig i samband med detta en del av

61 Ask och Landström (2010), s. 398 f.

62 NJA 2010 s. 671, se Lambertz uttalande.

63 Schelin, s. 303.

64 NJA 2017 s. 316 I.

bevisningen till stöd för utsagans tillförlitlighet.⁶⁵ Utsagor från exempelvis polis om hur målsäganden agerat och berättat på polisstationen utgör således stödbevisning för målsägandens utsaga.⁶⁶ Även Schelin är av uppfattningen att målsägandens reaktioner efter ett brott eller vid vilken tidpunkt polisanmälan gjorts hör samman med utsagans tillförlitlighet och sanningsförankring.⁶⁷

Inom rättspsykologin intar Ask och Landström en annan ställning. De menar att hur målsäganden agerat efter ett övergrepp och hur målsäganden berättat för andra personer om övergreppet är trovärdighetskriterier som indirekt skulle kunna ge stöd åt målsägandens berättelse. Ask och Landström anser att dessa kriterier är svåra att tillämpa på ett objektivt sätt eftersom individer reagerar på olika sätt när de utsätts för ett brott.⁶⁸ Vidare hänvisar författarna till BRÅ:s undersökningar om anmälningsstatistik för våldtäktsbrott. Utifrån denna statistik, från 2019, kan utläsas att 75 procent av polisanmälningarna inkom till polisen inom sex månader från att övergreppet ägt rum. I de övriga 15 procent av fallen anmäldes övergreppet alltså när det gått sex månader eller mer.⁶⁹

4.3 Det ideala offret

Med ett idealt offer menas en person som lättats får status som ett offer och uppfattas som mer trovärdigt än ett icke-idealt offer. Detta offer kan i allmänhetens ögon i princip få samma status som en slags hjälte. Christie har identifierat ett antal egenskaper som är typiska för det ideala offret. För det första ska offret vara svagt, respektabelt, inte vara någon risktagare och orka anmäla brottet och därefter genomgå en process i domstolen. Vidare är bilden av det ideala offret även beroende av vem gärningsmannen är. Offret bedöms

65 Diesen, s. 275.

66 Lainpelto, s. 211.

67 Schelin, s. 236.

68 Ask och Landström (2021), s. 379.

69 BRÅ 2019:5, s. 44. Statistiken avser anmälningar mellan år 2009-2017.

som mer idealt om gärningsmannen är stor och ond och för offret en helt okänd person.⁷⁰

4.4 Presentationsform

På vilket sätt en utsaga presenteras på är ytterligare en faktor som kan påverka hur en persons trovärdighet bedöms. I rättspsykologisk forskning har det framgått att liveframförande medför att en person bedöms som mer trovärdig än när en videoinspelning av samma utsaga spelas upp.⁷¹ Detta har bland annat förklarats med *The Vividness Effect* som innebär att en närmare och mer levande upplevelse av utsagan får betydelse för hur stor trovärdighet personen tillmäts. Effekten innebär att en person som presenterar en utsaga live framför rätten tillmäts högre trovärdighet än om personens utsaga presenterades via video.⁷²

Efter reformationen av processen i allmän domstol i mitten av 2000-talet är huvudregeln att förhör med parterna som tagits upp i tingsrätten inte tas upp på nytt i högre rätt. Istället spelas i hovrätten eller HD förhören upp genom ljud- och bildupptagning i domstolen.⁷³

4.5 Trovärdighet och tillförlitlighet i samverkan

Begreppen trovärdighet och tillförlitlighet hänger samman med varandra och inom rättspsykologin har det framgått att en persons upplevda trovärdighet hänger samman med om personen tidigare lämnat riktiga, tillförlitliga uppgifter. Detsamma gäller vice versa, alltså att en trovärdig person i högre utsträckning anses lämna tillförlitliga uppgifter.⁷⁴ Många gånger använder människor även trovärdighet och tillförlitlighet som synonymer vilket ytterligare kan öka svårigheterna med att hålla isär begreppen.⁷⁵

70 Christie, s. 18 f.

71 Landström, Ask och Sommar s. 290.

72 Landström, Willén och Bylander, s. 201 f.

73 Prop. 2004/05:131, s. 200 f. Se även nuvarande 35 kap. 13 § RB.

74 Granhag, Landström och Nordin, s. 18.

75 Ask och Landström (2021), s. 377.

Trovärdighetsbedömningen och tillförlitlighetsbedömningen sker ofta samtidigt i domstolen. Bedömningen av personen i fråga och det personen säger sker i ett.⁷⁶ Schelin har uppmärksammat detta i sin avhandling och skriver att det finns en risk att trovärdighetsbedömningen kan få en för stor betydelse i bevisningen om dessa bedömningar görs samtidigt.⁷⁷

⁷⁶ Granhag, Strömwall, Landström, s. 212.

⁷⁷ Schelin, s. 234 f.

5 Trovärdighetsbedömning i HD

5.1 NJA 1988 s. 40

Fallet rörde en påstådd våldtäkt under en massage på en hälsoklubb. Det saknades både vittnesuppgifter och undersökningsfynd. När det gäller målsäganden ställde HD sig frågande till att kvinnan under våldtäkten inte skrikit eller försökt göra andra personer i byggnaden uppmärksammade på vad som hände. I övrigt ansåg dock HD att målsäganden hade gett rimliga och övertygande förklaringar under pressade förhör. Vidare skriver HD att målsäganden skildrat ett chocktillstånd efter händelsen som tyder på stark och verklig upplevelse av händelsen. Det fanns i denna del vittnesuppgifter om målsägandens tillstånd. HD ansåg att målsäganden framstod som helt trovärdig mot bakgrund av sättet som målsäganden avgett utsagan på tillsammans med innehållet i utsagan. Den åtalade dömdes för våldtäkt.⁷⁸

5.2 NJA 1991 s. 83

HD meddelade i NJA 1991 s. 83 prövningstillstånd gällande åtal om våldtäkt som skett inom ett samboförhållande. I rättsfallet skriver HD att målsäganden lämnat sin utsaga på ett sätt som ingett ett trovärdigt intryck. Vidare anser HD att målsäganden gett rimliga förklaringar när hennes uppgifter ifrågasatts under pressade förhör. Det fanns inte heller enligt HD någon anledning för målsäganden att ljuga om övergreppen. HD ansåg att utsagan som lämnats av målsäganden varit trovärdig. Den åtalade fälldes till ansvar för våldtäkt.⁷⁹

5.3 NJA 1992 s. 446

Fallet rörde flertalet påstådda sexuella övergrepp och våldtäkter som en far begått gentemot sin dotter. Våldtäkterna skulle ägt rum omkring när

⁷⁸ NJA 1988 s. 40.

⁷⁹ NJA 1991 s. 83.

målsäganden fyllt 15 år. HD anför inledningsvis i domskälen att målsägande lämnat sin utsaga på ett sätt som ingett ett trovärdigt intryck. Av HD:s domskäl framgår att målsäganden först berättat om övergreppen för sin väninna, men senare även för sin klassföreståndare och en annan vuxen på skolan. Vidare skriver HD att det inte framkommit någon anledning för målsäganden att ljuga om övergreppen. HD ansåg åtalet vara styrkt utifrån målsägandens utsaga tillsammans med ett läkarutlåtande som åberopats som bevisning.⁸⁰

5.4 NJA 2009 s. 447 I

NJA 2009 s. 447 I rörde fråga om våldtäkt under knivhot i en lägenhet. Parterna var ense om att sexuellt umgänge hade förekommit mellan dem. Målsäganden menade dock att det sexuella umgänget tilltvingats genom hot och våld av den tilltalade. I HD framkommer att målsäganden hade larmat SOS redan ett par minuter efter hon lämnat lägenheten. Målsäganden lät under samtalet mycket rädd och förtvivlad. Även polisen som tog hand om målsägande på polisstationen vittnade i domstolen om målsägandens tillstånd. HD ansåg att detta gav stöd till målsägandens berättelse och att det förelåg starka skäl för att målsäganden blivit utsatt för ett sexuellt övergrepp. Domstolen fann dock tveksamheter kring målsägandens uppgifter om knivhotet. Det fanns inte heller stöd i den tekniska bevisningen för detta hot. På grund av detta ogillades åtalet av HD.⁸¹

5.5 NJA 2009 s. 447 II

Målsäganden och den tilltalade var i NJA 2009 s. 447 II 15 år respektive 16 år gamla. I fallet var det utrett att samlag förekommit mellan parterna hemma hos den tilltalade. Däremot rådde oenighet om huruvida samtycke förelegat eller inte. Av domskälen framgår inledningsvis att när målsägande först berättat om händelsen inte betecknat det som en våldtäkt. Vidare hade det funnits telefon- och SMS-trafik mellan målsäganden och en väninna efter händelsen. Det var dock oklart vad som avhandlades mellan målsäganden och

⁸⁰ NJA 1992 s. 446.

⁸¹ NJA 2009 s. 447 I.

väninnan. I tingsrätten hade målsägandens föräldrar vittnat om hennes beteende efter händelsen hos den tilltalade och att målsägande varit mycket upprörd när hon kommit hem. Några dagar efter händelsen hade målsäganden även berättat om händelsen för sin mamma. Förhören med föräldrarna spelades upp i HD. Målsägandens upprördhet talade enligt HD för att målsäganden varit med om något obehagligt. Däremot ansågs målsägandens beteende inte nödvändigtvis innebära att denne tvingats till samlag. HD ogillade åtalet och friade den tilltalade.⁸²

5.6 NJA 2010 s. 671

Rättsfallet rörde övergrepp mellan far och son. Övergreppen hade ägt rum när målsäganden var underårig men när målet prövades i HD var målsäganden vuxen. Fallet rörde ett obestämt antal gärningar och åklagaren hade inte individualiserat dessa i gärningsbeskrivningen. HD ogillade åtalet främst på grund av att den bevisning som åberopats saknade anknytning till de påstådda gärningarna.

Någon utförligare redogörelse för målsägandens trovärdighet gjordes inte i fallet av HD. Däremot gjorde Göran Lambertz ett tillägg i referatet som berörde trovärdighet. I tillägget uttalar Lambertz att det många gånger är svårt att bedöma trovärdigheten hos målsägande utifrån det allmänna intryck denna ger eller icke-verbala faktorer hos målsägande. Icke-verbala faktorer kan vara hur nervös en part är, om denna slår ner med blicken när den pratar, röstläge eller emotionella reaktioner. Däremot ska domstolen beakta målsägandens omedelbara reaktion efter övergreppet och dennes agerande i övrigt. Vidare uttalar Lambertz att uppgifter som lämnats av en person som upplevs som trovärdig inte nödvändigtvis behöver vara tillförlitliga.⁸³

5.7 NJA 2017 s. 316 I

I rättsfallet hade målsäganden efter ett besök hemma hos en kollega ringt sin vän och berättat att hon blivit tvingad till sex. Målsäganden hade kort efter

⁸² NJA 2009 s. 447 II.

⁸³ NJA 2010 s. 671.

hon lämnat kollegans bostad larmat SOS. Vänner samt polis åkte efter respektive samtal hem till målsägandens bostad. I domskälen skriver HD att det av samtalet till SOS framgår att målsäganden grät och var upprörd. Vidare framgår att polisen och målsägandens väninna upplevt målsäganden som uppriven och chockad. Väninnan vittnade i rätten om att målsäganden mått dåligt efter händelsen och velat byta bostad. Ytterligare ett vittne, som till och från varit målsägandens pojkvän, vittnade i rätten om att målsäganden efter händelsen upplevts som avståndstagande till män.

HD redogör i domskälen för att målsäganden har lämnat tillförlitliga uppgifter i rätten. Vidare skriver HD att målsägandens beteende och reaktioner efter händelsen ibland kan utgöra indirekt stöd för dennes berättelse. Även vittnesmål från personer som målsäganden berättat om händelsen för kunde få betydelse. Domstolen ansåg efter en sammanvägning att åtalet var styrkt.⁸⁴

84 NJA 2017 s. 316 I.

6 Analys

Inledningsvis kan konstateras att begreppen trovärdighet och tillförlitlighet inte är helt enkla att särskilja oavsett om det är jurister eller rättspsykologer som tillfrågas. Däremot verkar det, inom båda områdena, finnas en konsensus kring att trovärdighet i viss mån knyter an till källan för berättandet medan tillförlitligheten i större utsträckning knyter an till det som framkommer i berättandet. Som beskrivits under kapitel 4.5 har det inom båda forskningsområdena uppmärksammats att trovärdighetsbedömningen och tillförlitlighetsbedömningen kan påverka varandra och att det finns risker med att inte hålla isär dessa bedömningar. Mot bakgrund av detta anser jag att stor vikt bör läggas vid att hålla isär begreppen i HD för att rättstillämpningen ska bli så enhetlig och säker som möjligt. Eftersom HD är prejudicerande instans är det även av vikt för underrätternas rättstillämpning att det från HD:s håll är tydligt på vilket sätt underrätterna ska förhålla sig till begreppen.

Mot bakgrund av definitionen att trovärdighet knyter an till person kan det konstateras att HD i domarna i kapitel 5 på ett eller annat sätt bedömer en målsägandes trovärdighet. Återkommande i HD:s domskäl är beskrivningar av målsägandes agerande och beteende i samband med samt efter övergreppet. HD nämner exempelvis i domskälen vid vilken tidpunkt målsägande anmält övergreppet, hur målsägande agerat i polisförhör eller i kontakt med familj eller vänner. Att HD gör någon form av trovärdighetsbedömningen är inte förvånande och kan även vara helt nödvändigt. Bedömningen av andra människors trovärdighet verkar till stor del vara en automatisk och undermedveten process. Vidare kan trovärdighetsbedömningen även vara ett viktigt steg i bedömningen av tillförlitligheten i utsagan. En viss metod för att bedöma målsägandens trovärdighet går däremot inte att utläsa från HD:s domskäl.

En viss utveckling vad gäller bedömningen av målsägandes trovärdighet kan ses i domarna i kapitel 5. I de äldre domarna beskriver HD att målsäganden har lämnat sin utsaga på ett sätt som ingett ett trovärdigt intryck. Däremot skriver inte HD mer djupgående vad detta trovärdiga intryck baseras på. Från

2010 års fall verkar däremot HD ta avstånd från att betrakta det allmänna intryck som målsäganden inger. I tillägget av Lambertz i samma fall uppmärksammas även att bedömningen av någons trovärdighet riskerar att utgöra en subjektiv värdering. Genom prejudikatet framgår det att HD är medvetna om de svårigheter som finns när en persons trovärdighet bedöms och även riskerna med att hamna i subjektiva värderingar. Istället verkar HD vilja att större fokus läggs på målsägandens utsaga.

Som forskning visat påverkas vi människor dock av på vilket sätt en person berättar och framförallt om en berättaren har en stark emotionell reaktion. Trots HD:s något försiktiga inställning till att beakta icke-verbala faktorer finns en risk för att justitieråden undermedvetet påverkas att uppfatta en gråtmild målsägande är mer trovärdig. Det finns troligtvis ingen lösning för att helt eliminera denna möjliga felkälla utan istället är en medvetenhet hos justitieråden om påverkan vad som kan begäras. En sådan medvetenhet verkar även idag finnas i HD mot bakgrund av Lambertz uttalande i NJA 2010 s. 671.

Under kapitel 4.2 framgår att Diesen gör skillnad mellan reaktioner målsägande visar när denne berättar om ett övergrepp i rätten samt utlåtanden eller vittnesmål om målsägandens agerande eller beteende i samband med eller efter ett övergrepp. Uppgifter om målsägandens agerande menar Diesen är stödbevisning som hör samman med tillförlitligheten och överensstämmelse med övrig bevisning. Synsättet stämmer väl överens med uttalandet av Lambertz i NJA 2010 s. 671 där det framgår att domstolen ska ta hänsyn till offrets reaktioner efter övergreppet och dess agerande övrigt. Denna uppfattning skiljer sig från Ask och Landström som istället menar att våldtäktsoffrets reaktioner efter övergreppet hör samman med våra föreställningar om en trovärdig reaktion. Vidare menar Ask och Landström att det är svårt att uttala sig om vad som skulle utgöra en trovärdig reaktion på övergrepp eftersom människor reagerar på olika sätt vid ett övergrepp. I sammanhanget är det viktigt att vara medveten om att Diesen är jurist medan Ask och Landström forskar inom rättspsykologin. Vilket synsätten författarna ansluter sig till kan bero på deras yrkesgrupp. Diesen har en juridisk

infallsvinkel på själva bevisvärderingen medan Ask och Landström istället intar ett beteendevetenskapligt perspektiv. Att uppfattningen skiljer sig åt mellan författarna skulle även kunna bero på sättet som trovärdighet och tillförlitlighet definieras av dem. Ask och Landström har anslutit sig till distinktionen person kontra utsaga medan Diesen har anslutit sig till distinktionen subjektiv kontra objektiv.

Jag ansluter mig till Ask och Landströms uppfattning vad gäller våldtäktsoffers reaktioner efter övergreppet. Om domstolen ska bedöma bevisningen på så objektivt sätt som möjligt har jag svårt att se hur stödbevisning om hur en målsägande agerat eller betett sig efter övergreppet inte skulle tillföra väldigt subjektiva drag till bedömningen. Istället bör domstolen skilja på stödbevisning om vad målsäganden berättat efter övergreppet och stödbevisning om hur målsäganden agerat efter övergreppet. Det som framkommer om vad målsäganden berättat om övergreppet bör höra till stödbevisning för tillförlitligheten i utsagan medan de reaktioner målsäganden visat efter övergreppet bör höra till stödbevisning för trovärdighetsbedömningen. Detta skulle i större utsträckning överensstämma med den uppdelning som görs mellan person och utsaga i rätten. Uppdelningen stämmer väl överens med uppfattningen om att bedömningen av tillförlitligheten av utsagan är av mer objektiv karaktär medan bedömningen av personen är av mer subjektiv karaktär.

En förklaring till att domstolen lägger vikt vid målsägandens agerande efter övergreppet skulle kunna finnas i erfarenhetssatser. Som i kapitel 2.3 beskrivits är erfarenhetssats en generell uppfattning om hur två företeelser hänger samman. Av samma kapitel framgår även att domarna inte är förhindrade i att använda sig av sådana i sin bedömning. Som statistiken från BRÅ i kapitel 4.2 visar polisanmäls majoriteten av våldtäkter inom sex månader efter övergreppet. Utifrån detta kan lätt slutsatser dras att våldtäktsoffer tenderar att anmäla övergrepp tämligen kort tid efter övergreppet ägt rum och att offrets trovärdighet därför bör öka vid en tidig anmälan. Eftersom erfarenhetssatser dock inte säger något om vad som gäller i det specifika fallet bör stor försiktighet råda i att dra några slutsatser om

målsägandens trovärdighet beroende på hur snabbt efter övergrepp hen gör en polisanmälan.

Vidare skulle domstolens syn på offrets reaktioner kunna hänga samman med bilden av det ideala offret. En målsägande som reagerat starkt på ett övergrepp och tidigt polisanmält detta får lättare en stämpel som ett idealt offer och uppfattas som mer trovärdigt.

Under kapitel 4.4 framgår vidare att presentationsformat får betydelse för trovärdighetsbedömningen. Numera är huvudregeln att förhör från underrätten spelas upp i överrätten istället för att förhör med parterna sker på nytt. Människor bedömer personer som mindre trovärdiga när de ser en person avge en utsaga på video jämför med när förhöret sker live. Presentationsformatet är alltså ytterligare än aspekt som domstolen behöver vara medvetna om vid trovärdighetsbedömningen och som kan komma att påverka målsäganden negativt i de fall förhöret med målsäganden är huvudbevisning.

Huruvida en bedömning av trovärdighet kan ske på ett objektivt sätt är uppsatsens sista frågeställning. Det verkar mycket svårt att objektivt bedöma någons trovärdighet. Detta kan dels hänga samman med att bedömningen ibland verkar ske omedvetet, dels att bedömningen påverkas av faktorer hos både bedömaren och faktorer hos den som bedöms. Livserfarenhet eller föreställningar hos bedömaren om hur ett våldtäktsoffer agerar kan få betydelse för bedömningen. Våldtäktsoffrets reaktioner både efter övergreppet och under rättegång får ytterligare betydelse. Slutligen spelar även yttre faktorer in i bedömningen om målsägandens utsaga presenteras genom video eller live. I många fall tenderar troligtvis bedömningar av målsägandens trovärdighet att få större subjektiva inslag. Mot bakgrund av detta kan det vara vanskligt att domstolen drar för stora slutsatser av målsägandens trovärdighet.

Så avslutningsvis, varför är det så viktigt att vi är medvetna om hur trovärdighetsbedömningar i våldtäktsmål görs? Av uppsatsen har framgått att trovärdighet hänger samman med vilken vikt vi lägger vid de uppgifter en

person lämnar. Det verkar svårt att komma ifrån att vi bedömer andra människors trovärdighet oavsett om bedömningen sker medvetet eller omedvetet. Dessutom sker dessa bedömningar ofta snabbt och påverkas av en rad faktorer, både hos bedömaren och hos den som bedöms. Att domare är medvetna om svårigheterna som finns med att bedöma trovärdigheten är ett steg på vägen. Större tydlighet hos HD i hur målsägandens trovärdighet bedöms och hur denna bedömning skiljs åt från tillförlitlighetsbedömningen är dock önskvärt. I detta ingår bland annat att tydliggöra på vilket sätt våldtäktsoffers reaktioner och agerande efter övergrepp ska bedömas och om dessa ska höra samman med trovärdighet hos person eller tillförlitlighet av utsagan.

Källförteckning

Litteratur

Ask, Karl och Landström, Sara, Trovärdighet s. 374-390. I: Granhag, Pär Anders, Strömwall, Leif A., Ask, Karl och Landström, Sara (red.), *Handbok i rättspsykologi*, andra uppl., Liber, Stockholm, 2021.

Ask, Karl och Landström, Sara, *Why emotions matter: Expectancy violation and affective response mediate the emotional victim effect, I: Law and Human Behaviour*, 34, 2010, s. 392-401.

Brottsförebyggande rådet, *Indikatorer på sexualbrottsutvecklingen 2005–2017*, BRÅ-rapport 2019:5.

Christie, Nils, The Ideal Victim s. 17-30. I: Fattah, Ezzat A (red.), *From Crime Policy to Victim Policy. Reorienting the Justice System*, Macmillan, London 1986.

Diesen, Christian, *Bevis 10 Bevisprövning i brottmål*, andra uppl., Nordstedts Juridik, Stockholm, 2015.

Edelstam, Henrik, *Sakkunnigbeviset: en studie rörande användningen av experter inom rättsväsendet = [Expert evidence] : [a study concerning the use of experts in the judicial system]*, Iustus, Uppsala, 1991.

Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik och Heuman, Lars, *Rättegång IV*, sjunde uppl., Nordstedts Juridik, Stockholm, 2009.

Granhag, Pär Anders, Landström, Sara och Nordin, Anders, *Värdering av muntliga utsagor - Ett vetenskapligt baserat beslutsstöd för migrationsärenden*, Göteborgs universitet, Göteborg, 2017.

Granhag, Pär Anders, Rättspsykologi – en kort introduktion s. 18-33. I: Granhag, Pär Anders, Strömwall, Leif A., Ask, Karl och Landström, Sara (red.), *Handbok i rättspsykologi*, andra uppl., Liber, Stockholm, 2021.

Granhag, Pär Anders, Strömwall, Leif A., Ask, Karl och Landström, Sara (red.), *Handbok i rättspsykologi*, andra uppl., Liber, Stockholm, 2021.

Granhag, Pär Anders, Strömwall, Leif A. och Landström, Sara, En modern brottmålsprocess anpassad även för stora mål: Några rättspsykologiska reflektioner. I: *SOU 2017:7 Straffprocessens ramar och domstolens beslutsunderlag i brottmål – En bättre hantering av stora mål*, Bilaga 7, s. 201–215, Stockholm, Wolters Kluwers.

Kleineman, Jan, Rättsdogmatisk metod, s. 21-46. I: Nääv, Maria och Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk Metodlära*, andra uppl., Studentlitteratur, Lund, 2018.

Lainpelto, Katrin, *Stödbevisning i brottmål*, Jure, Stockholm, 2012.

Landström, Sara, Ask, Karl och Sommar, Charlotte, *Credibility judgements in context: Effects of emotional expression, presentation mode, and statement consistency*, *Psychology, Crime and Law*, 25, s. 279-297, 2019.

Landström, Sara, Willén, Rebecca och Bylander, Eric, *Rättspraktikers inställning till modern ljud- och bildteknik i rättssalen — en rättspsykologisk studie*, SvJT, 2012, s. 197-218.

Pettersson, My, *Trovärdighetens dimensioner*, *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, vol. 130, 1/2017, s. 3–27, 2017.

Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: Ämne, material, metod, argumentation och språk*, femte uppl., Nordstedts Juridik, Stockholm, 2021.

Schelin, Lena, *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, Stockholms universitet, 2006.

Strömwall, Leif A och Landström, Sara, Utsageanalys och värdering av muntliga utsagor, s. 358-373. I: Granhag, Pär Anders, Strömwall, Leif A., Ask, Karl och Landström, Sara (red.), *Handbok i rättspsykologi*, andra uppl., Liber, Stockholm, 2021.

Sutorius, Helena, *Bevisprövning vid sexualbrott*, andra uppl., omarb. och uppdaterad uppl. av Diesen, Christian, Nordstedts Juridik, Stockholm, 2014.

Offentligt tryck

SOU 1938:44 Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk.

SOU 2001:14 Sexualbrotten - Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor.

Proposition 2004/05:131 En modernare rättegång - reformering av processen i allmän domstol.

Proposition 2017/18:177 En ny sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet.

Övrigt

Göteborg universitet, 'The Department of Psychology, Our Research, Legal Psychology', <https://www.gu.se/en/psychology/our-research/legal-psychology> (Besökt 2022-12-07).

Rättsfall

Svensk domstol

NJA 1988 s. 40.

NJA 1991 s. 83.

NJA 1992 s. 446.

NJA 2009 s. 447 I.

NJA 2009 s. 447 II.

NJA 2010 s. 671.

NJA 2015 s. 702.

NJA 2017 s. 316 I.

Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna

Jalloh v. Germany [GC], no. 54810/00, 11 juli 2006.